

І-Фу Туан

Простір і місце¹

Введіння

«Простір» і «місце» то звыклы слова, што окрисляют всеприсутный досвід. Жыеме в просторі. На тій ділянці неє дост простору на ішы єден будинок. Великы рівнины виглядают як безкрайный простір. Місце то безпека, простір то вільніст: привязаны сме до першого і цне ся нам за тым другим. Неє ліпшого місця як хыжа. Што то єст наша хыжа? То є родинна хыжа, старе сусідство, родинне місто, своя країна. Географове досліджают місця. Плянiсты хотіли бы вытворити «почутя місця». Так ся звыклі бесідує. Простір і місце сут основныма складниками нашого світа; постерігаме іх як очывидны. Коли єднак зачнеме ся над нима заставляти, достережеме може несподіваны значыня і появлят ся звіданя, о яких скорше сме не думали.

[...]

11. Привязаня до родинных сторін

Місця існуют в розмаітій скали. На єдным ей краю находит ся улюблений фотель, на протывным ціла земля. Важным родом місця посередині той скалі сут родинны сторони. Є то регіон (місто ци сельска околиця) дост великій, жебы заспокоіти жытьовы потребы человека. Привязаня до

¹ Переклад з: Tuan, Yi-Fu. 1987. *Przestrzeń i miejsce*. Пер. Agnieszka Morawińska, 13, 189-203. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. На лемківській язык перевела Моніка Тылявска.

родинних сторін може бути барз сильне. Якого рода є то почуття? З яких виникає досвідчын'ї і в яких обставинах?

Праві всяди чловечы групы проявляють схильніст до трактуваня родинных сторін як центра світа. Люде, якы вірят, же самы находят ся в середині, вірят тіж, што за тым іде, в вынятковы вартости такого місця. В ріжных частях світа почутя центральности є выражене през геометричну концепцію простору, зорентуваного в однесію до штырьох сторін світа. Хыжа становит астрономічний центр окрисленой просторовой системы. През хыжу переходить вертикальна лєнія, што лучыт небо з підземным світом. Здає ся, же звїзды порушають ся докола нашого місця замешканя; хыжа є ядром космічной структуры. Така концепція місця повинна надавати му найвысшу вартіст: тяжко собі уявити, же можна таку хыжу опустити. Кєд наступило бы знищєня такой хыжы, можна властиві припущати, же люде втратили бы почутя всякого сенсу, руїна їх хыжы значыла бы руїну їх космосу. А єднак не мусит так быти. Чловечы істоты маюць величезну силу тырваня. Космічны концепції можут быти достосуваны до міняючых ся обставин. Коли єден «центр всесвіта» піддає ся деструкції, можна збудувати новий зараз попри ним або в цілком інчій околиці і товды то она власні стане ся «середином світа». Середина неє окрислєным пунктом наверху землі; є то понятя міфічной думкы, а не глубоко одчувана вартіст, звязана з особливима подїями і місцьом. В міфічній думці можут спілістніти в тым самым основным просторі і не перечыти собі, чыслєнны середины світа. Мож вірити, же ось світа переходить през осаду як ціліст, а тіж през каждую з поєдных сідиб в тій осаді. Простір розтягнєный на сітці сторін світа спричиняє, же ідея місця є видочна, але рівночасно не признає якісому особливому географічному пунктови ролі місця властивого. Просторова рама окрислена през звїзды є антропоцентрична, а не місцьоцентрична, і може пересувати ся згідні з тым, як чловєк міняє положєня.

Якы віріня запєвняють місцям їх вынятковіст, кєд не запєвнят єй космічний світоогляд? Свідєцтва, якых достарчають ріжны культуры, сугєрують, же особливим місцьом – звязаным з групом будівли на єдній території – є тото, што згідні з вірінями люди, є не лєм їх хыжом, але тіж хыжом їх хоронительных духів і богів. Старожытны міста Близкого Сходу і басєну Серєдземного Моря одзначали ся том властивістю. Первістном інспірацийом до будовы міста было прагнєня близкости, заходжєня ся з богами. Вчасномєзопотамскы міста были властиві храмовима

комунами. Ритуальні осередки і важніші осади над Нільом мали тіж релігійні основи, вірено бо, же находят ся они в місцях, де доконало ся сотворіння світа. Модерним умам тяжко поняти, до якої ступени релігія вкращала в діяльність чловека і окрисляла в давних часах вартости. Товды, коли жытя здавало ся непевне, а природа была ворожа, божества не лем давали жытя і хоронили го, але были тіж гарантами порядку в природі і соспільстві. Од них залежала становляча сила інституцій і прав. Усуніня того рода регуляторів означало хаос і смерт. Напастьники не рівнали міста з земльом з причыны безосновной злости; нищучы – привлащали собі богів місцевого насеління, чынили їх бездомныма, а привлащаючы собі богів, привлащали цивілізацію. Тото переконання пояснят парадокс: поправді місто є воплощєньом цивілізації, але Сумеры узнавали «буріння міст» за боскы звичаї, на яких операт ся цивілізація².

В микєньскым періоді грецкы міста офірували святи памятники своїм боскым резидентам. Атена і Гелена патронували одповідньо – Атенам і Спарті. В тых праісторичных часах королівской власти храмы мали велике значыня, котре поступенно тратили в республіканьскым періоді. В Гелляді місто, навет загрожене през неприятелів сохрانیло жытвотність так долго, як долго оставали ненарушєны храмы, в котрых переховувано боскы подобы. «Находит тото выраз – повідат Джон Данн – в традиції трояньской войны, подля котрой вкрасти Паллядій (подобу покровителькы міста) было необхідно до того, жебы здобыти Трою»³. Усуніня подобы або знищєня хоронячого го храму одобрало бы місту правный порядок, прото же принципы, обряды і інституції, што регулюювали жытя мешканців, потрібували боской санкції. Не можеме поняти праісторичных почуть: осяют они в найліпшым разі справом додумуваня ся. З історичного періоду старожытной середземноморской культуры остало вельо свідоцтв облюбліня місця. Єдно з найбарже значучых приписує ся жытельови Картагіны. Коли Римляне приступували до нищєня Картагіны під конец третьой пунійской войны, єден з єй мешканців просил:

Благаме тя в імени нашого старожытного міста, заложенного на розказ богів, в імени його славы, што стала ся велика, з огляду на велике чысло храмів

² John S. Dunne, *The City of Gods: A Study of Myth and Mortality*, London 1974, с. 29; J. B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1955, с. 455 і дальшы.

³ Там же, с. 85; см. тіж: René Guenon, *La Cité divine*, в: *Symboles fondamentaux de la science sacrée*, Paris 1962, с. 449-453; Lewis R. Farnel, *Greece and Babylon*, Edinburgh 1911, с. 117-120.

в тым місті і в імени його богів, што нич злого вам не зробили, не заберайте ім нічних свят, процесий і повагы. Не заберайте вмерлых, што уж вам не загражают, належных ім офір. Кед мате для нас милосердя, пощадте серце міста, пощадте форум і пощадте нашу богыню, што проводит нашій раді, і вшытко інче, што є дороге і цінне для жытя [...]. Пропонуєме розвязаня барже през нас упрагнене, а котре вам принесе векшу славу. Пощадте місто, што не зробило вам нич злого, а кед така ваша воля, забийте нас, тых, яким розказали сте одталь одыйти. В тот спосіб выладуєте свій гнів на людях, а не на храмах, богах, гробах і невинным місті⁴.

То правда, же тото благаня остало списане в другым столітю нашої еры, адже пару соток років по тамтій події. Тяжко з певністю знати, што напrawdę чули окружены Картагінці. В каждом разі благаня тото мало сенс для римских чытателів, для яких остало написане, хоц для нас граничит оно з неправдоподібністю. Уявме собі, што Марсіяне напrawdę нападають на Америку і зближають ся до брам Мінеаполіс. Тяжко повірити, жебы нашы містовы радны благали Марсіян, штобы забили мешканців, а ощадили Ніколет Молл – гандльовый центр, котрый не зробил нич злого.

Релігія може привязувати люди до місця або тіж од него освободжати. Покланяня ся локальным богам привязує, натоміст універсальна релігія дає вільність. В універсальній релігії – прото, же вшытко є сотворене през всемогучого і всезнаючого бога – нияке місце неє барже од інчого святе. Звязаны з земльом божества панували історичні скорше, закла явили ся універсальны богове неба. Быти може всяди люде розважали ідею універсального божества, але присутність його была неясна і одлегла в порівнаню з близкістю локальных духів, што могли фурт мішати ся до чловечых справ. В Кытаю понятя *t'ien* [небо] возникло і в соспільній свідомости набрало силы за часів династії Чоу (приблизно 1027-256 п.н.е.). Його противагом было *ti* [земля], з кус низшым статусом. *T'i* – богове ґрунту – занимали іщы низшу позицію, але были первістны. *T'ien* і *ti* были вырафінуваныма понятями; в порівнаню з нима богове ґрунту і чысленны духы натуры были для люди дуже барже реальны. В середземноморским світі, в часах Гомера, олімпійскы богове были міцно вкорінены. На початку еднак люде не понимали тых божеств як власти,

⁴ Appian's Roman History, пер. Horace White, London 1912, т. 1, кн. 8, поз. 12:28, с. 545.

што чували над цілим людством; думали, же каждый з богів належит до якісой човечой групи і чуват над якісом територійом.

В релігіях, што привязуют тырвалі чловека до місц, богове мают – як ся здає – окрислены спільны приметы. Власт їх не сігат поза окрислену границу; нагороджуют і опікуют ся своїма людми, але сут небезпечны для чужых; належат до сотворінь, яких ерархія розтігат ся од жыючых членів родини, з їх зріжницюваным авторитетом, по предків і духы вмерлых героів. Релігії локального тыпу творят в вірных сильне почутя минулого, родове почутя і почутя континуації, звязане з місцьом. Основом обрядів є культ предків. Почутя безпеки черпле ся радше з почутя історичной континуації як зо світа вічних понадчасовых вартости голошених в трансцендентальных і універсальных релігіях.

Ідеалом старожытных Греків і Римлян было вкореніня. Французскій вчений Фістель де Кульонж [Denis Fustel de Coulanges] досліджал тот проблем дрібницьово більше як сто років тому. Підкрислял вагу побожности і культу предків. Сын мал обовязок складати офіры духам вмерлых, свого вітця і інчых предків. Нарушыня тых обовязків было актом найвекшой безбожности. Если офіры были заношены на гріб предка в одповідні дни, ставал ся він опікунчым божеством. Был духом прихильным для своей родини, натоміст вказувал ворожіст тым, што не походили од него; переслідувал їх зза гробу, зсылаючы заразы, коли ся зближали. Любовь до своїх, як тіж не обоятніст, але аж і ворожіст в однесію до чужых, были сталыма приметами в релігіях звязаных з місцьом. Каждая родина мала свій святыт оген, символізуючий предків. Святыт оген «был покровительством родини і не мал нич спільного зо святым огньом родини сусідів, што был інчым покровительством»⁵. Олтар родинного огниска символізувал оселене жытя. Мусіл быти поміщений на земли і кед раз го побудувано, не мож го было переносити, хыбаль же вымагала того неперевиджена конечніст. Обовязок і релігія наказували родині тырвати при своїм олтари; родина, подібні як олтар, привязана была до місця. Місто было конфедерациейом родин. Так як родини мали свої сталы огниска в хыжах, так і місто мало свое огниско в сідибі рады, де радны і особливі шануваны громадяне іли стравы⁶.

⁵ M. D. Fustel de Coulanges, *The Ancient Cit: Garden City*, New York, 6.p., с. 36-37. (Перше виданя: *La Cité antique*, 1864).

⁶ Martin P. Nilsson, *Greek Popular Religion*, New York 1940, с. 75.

Люде старожытной Греції і Італії вірили в выключніст. Простір мал ненарушальны границы. Каждой домены стерегли домашні божества, а пасмо необрабляной землі значыло ей границу. В окрислены дни каждого місяця і каждого рока отец родины обходил свое поле. «Перед собоm вюл офірны звірята, співал гимны і складад офіры. Вірил, же том церемоніом розбуджат жычливіст своїх богів для своїх піль і хыжы [...]. Пут, што по ним ішли офірны звірята як тіж молячы ся люде, был ненарушальном границьом газдівства»⁷.

В старожытности релігія і земля были так міцно повязаны, же родина не могла резигнувати з єдного, не вырікаючы ся другого. Выгнання было найгіршым выроком, протом же одберало човекови не лем фізычны середкы утримання, але і його релігію, а тіж охорону, яку гарантували локальны бокове. Тезей в трагедії Еврипида *Іпполит* не выдал выроку смерти на Іпполита, бо скоро смерт была бы за легком каром за його одражаючий злочын. Іпполит мусіл перетерпіти решту жытя як выгнанец на чужій землі, бо така судьба была належна безбожному⁸.

Греky цінили автохтонніст: Атенці черпали велику гордіст з факту, што могли переслідити долгу і благородну ленію своїх предків звязаных з єдным місцьом. Перикл оголосил: «Нашы предкы заслужыли на хвалу, бо мешкали в тій державі без перервы, з покоління на покоління, і переказали ей вільном аж до днешніх часів завдякы своему героїзмови»⁹. Ізократ повідал, же Алены сут величавы з барз вельох причин, але їх найвекшом основом до славы є автохтонніст і расова чыстота їх громадян. Голосил він:

Не стали сме ся жытелями той країны вымітуючы одталь попередніх ей мешканців ани находячы ей незаселеном, ани приходячы гурмом зложеном з ріжных рас; мы сме з ленії так благородной і так чыстой, же през цілу нашу історію фурт мали сме тоту саму країну, што нас зродила, бо вышли сме з самой ей землі і фурт можеме звертати ся до нашого міста тыма словами, котрыма называе нашу найблизшу родину; бо зо вшыткых Гелленів мы єдны маме право называти наше місто опікунком, містом вітців і матірю¹⁰.

⁷ De Coulanges, *The Ancient City*..., с. 68.

⁸ Eurypides, *Hippolytos*, 1047-1050. См. Ernest L. Hettich, *A Study in Ancient Nationalism*, Williamsport, Pa. 1933.

⁹ Погребова бесіда Перикла, в: Tucidydes, *Wojna peloponeska*, книга 2:36.

¹⁰ Isocrates, *Panegyricus*, 23-26.

Так глибоке привязання до рідної країни є, як ся здає, явищем випливаючим на цілым світі. Не залежить од культури ані економії. Знають го писменні і неписменні, полюваче і збераче, оселени рільники, а тіж мешканці міст. Місто чи країна сут трактувані як матір кормителька, місце є джерелом чутливих споминів і знаменитих чинів, што становлять натхніня для теперішности; місце є стале, адже дає човекови, якій сам чує ся слабый і сказаний на припадкы і зміны судьбы – почуття певности.

Маориси в Новій Зеландії – писав Раймонд Ферт – мали велику пошану для державы самой в собі і барз сильне привязання до землі предків; почуття не маюче нич спільного з засобністю або вартістю ґрунту як джерела поживы. Країна, де предкы жили, бороли ся і остали похованы, є для Маориса предметом глибоких почуть [...]. Його заклик звучит: «Моя є земля, земля моїх предків»¹¹.

Маориси выражали тоты глибоко вкорінені почуття ріжними способами. Трафляло ся, наприклад, же вязен на хвилю перед страчынью просил, жебы заведено го перед смертю на границу рідной території, жебы міг на ню іщы раз поглядити. «Або міг просити о позвоління напитя ся воды з якісого потічка, што переплывав попри його хыжы»¹².

Оповіді о героїчних чынах помнажали пошану для країны. До найважнішых належала оповіст о тым, як понад двадцет поколінь тому приплынули до Новой Зеландії чолна предків¹³.

Європскы студенты знають мовы Перикла і Ізократа, в яких тоты патріоты выражали сынівскы почуття в однесіню до Атен і Атенців. В Зєднаных Штатах, де менший натиск кладе ся на знання клясичной старожытности, студенты можут дознати ся, в чым є суть глибокого привязання до державы предків, з переконуючой выповіди єдного з індіанських вождів. При смутній нагоді, коли то родовиты Американы мусіли уступити зо своей територією перениманой през губернатора Стівенса з вашынгтоньского округу, індіанській вождь мал повісти:

Был час, коли нашы люде вкрывали цілу державу як фалі порушаного вітром моря вкрывають мушлями выложено дно, але тот час уж давно ся скінчыл

¹¹ Raymond Firth, *Economics of the New Zealand Maori*, Wellington 1959, с. 368.

¹² Там же, с. 370.

¹³ Там же, с. 373.

і скінчыла ся велькіст племен, тепер праві забытых. Не буду затримувал ся над тым ані плакал над нашым кінцём, ані замітувал нашым братам з блідыма лицами, же го приспішыли. Мы дві ріжны расы. Невелью маме зо собом спільного. Для нас мощы наших предків сут святы і місце іх остатнього спочынку є для нас святом земльом, коли же вы одышли сте хыбаль без жалю далеко од гробів ваших предків [...]. Каждая част той країны є свята для мого народу. Каждая горка, каждая долина, каждая рівнина і гай остали освячены през якісый зворушаючий спомин смутных досвідчынь мойого племена. Навет скалы, што выглядает якбы лежали глухы і выгрівает ся в сонци на німых морских берегах, в гордій велькости, проникают споминами давных подій звязаных з жытьом мого народу. Сам порох під вашыма ногами барже жарливі одповідат нашым як вашим ходалам, бо то сут мощы наших предків і нашы босы ходала сут свідомы спілчучого дотыку; бо земля богата є жытьом наших родин¹⁴.

Глубокій сентимент в однесію до землі не загыб; перетырвал в місцях одлеглых од розвита цивілізації. Спосіб його выражання невелью змінил ся протягом віків і є подібный в ріжных культурах. Присмотрме ся значыню слова *Heimat*, поданому в полудньовотирольскым алманаху на рік 1953. Леонард Дуб [Doob], якій нашол тот чудовый примір вітчизняного сентименталізму в наших часах, подал такій переклад:

Heimat то предовшыткым земля-матір, котра дала жытя нашому народови і нашій расі, то свята земля, што ғылтат божы хмары, сонце, бурі, і разом з іх таємничыма силами приготовлює хліб і вино, котры почываючы на наших столах дают нам силу і дозволяют вести добре жытя... Отчызна то краєвид. Отчызна то краєвид, якій сме познали. То значыт такій, де проходили борбы, што был zagrożеный, выполненный історийом родин, міст, сел. Наша отчызна то отчызна рицарів і героів, борб і побіды, легенд і байок. Але, іщы більше, наша отчызна є краіном плідном знойом наших предків. За тоту отчызну нашы предкы бороли ся і терпіли, за тоту отчызну вмерли нашы вітцьове¹⁵.

¹⁴ Clarence R. Bagley, *Chief Seattle and Angeline*, «The Washington Historical Quarterly», т. 22, ч. 4, с. 253-255. Мова приведена през др Henry A. Smitha в «Seattle Sunday Star», October 29, 1877. Хоц выражат она сентименты вождя Сітл, сут они уняти в англійскы слова др Сміта, реторичны схильности якого могли выникати з класичной освіты.

¹⁵ Leonard W. Doob, *Patriotism and Nationalism: Their Psychological Foundations*, New Haven 1952, с. 196.

Вкореніння в землю і нарастаючы в однесіню до неї набожны почуття здаюць ся натуральны в жыттю оселеных, рільничых спільнот. А вандрівны полюваче і збераче? Прото, же не затримуюць ся в єдным місці і не маюць ясно окрисленого почуття власности землі, мож бы припушчати, же іх привязаня є менше. Вказуе ся еднак, што тіж серед тых соспільств фунгуе сильне чутя до землі-жывителькы. Індіяне з амерыканьскых рівнин маюць звычаі вандрівців. Команчы, напрымір, хоць переносят свій головны табір што рока, то величаюць землю як матір. є для них засобом і творчыньом того вшыткого, чого вымагат жытя; є другим по сонці об'ектом найвысшой чести. Благат ся матір-землю о того, жебы на ній росло вшытко, жебы люде могли істи і жыти, жебы текли воды, жебы мож было пити, жебы ґрунт был сталый, такім, што мож по ним ходити¹⁶. Індіяне Лякота з пільнічных рівнин маюць найтеплійшы почуття для своёй землі, особливо для Блек Гіллс [Black Hills]. Племінна легенда описуе тоты горбы як лежачу жену, што з ёй груди плынут жытьодайны силы; Індіяне Лякота тягнут ґу ній як діти в обнятя матери. Стары люде барже ішы як молоды любляць землю, сідаяць або лігаюць на ній, жебы быти ближе ёй жытьодайной силы¹⁷.

На поведіння Індіян з амерыканьскых рівнин могло вліяти іх власне рільниче минуле або контакты з рільниками. Корінны австралійскы тубыльці, што не мали нагоды достати ся під вліяння обрабляючых землю, сүт приміром полювачів і зберачів надзвычай привязаных до місця. Не маюць они системы прав приналежности землі ані єднозначных понять границь територій. Розріжняюць еднак два роды територій: «маєток» і «стрєфу». Маєток то традиційні окрисляна хыжа ці місце спаня родовой групы і осіб з нём повязаных. Стрєфа є пасмом або округом, де звыклі група полюе або зберат. Стрєфа є важнійша як маєток в аспекті біологічного жытя, але маєток є важнійшы од стрєфы в обсягу соспільного і церемоніяльного жытя. Як гварят тубыльці, стрєфа то там, де можут літати або ходити – маєток то там, де можут сідити. З маєтком повязаны сүт сильны емоції. Є то хыжа предків, місце спаня, де вшыткы події з легенд і міфів сүт міцно привязаны до якісого незмінного аспекту натуры – скал, горбків, а тіж дерев, бо дерева можут пережыти должше як покоління людї. В часах біды, котра приходить часто на нарід, што жыє

¹⁶ Ernest Wallace, E. Adamson Hoebel, *The Comanches: Land of the South Plains*, Norman 1952, с. 196.

¹⁷ Chief Standing Bear, *Land of the Spotted Eagle*, Boston 1933, с. 43 і 192-193.

на краю пустині, люде перекачають свої стрефы і запускають ся в стрефы інчых, але николи не остають гын долго¹⁸. Як пояснил антропологови Стрехловови член племени Їльбалінтя:

Нашы вітцьове навчыли нас любити свій край, не прагнути краін, што належат до інчых люди. Повіли нам, же Їльбалінтя была найвекшым тотемічным центром австралійских торбачів серед народів Аранда, же предкы торбачів самы пришли з ріжных племен до Їльбалінтя і остали на все; так мила была наша країна¹⁹.

Пейзаж є видимым выразом особистой і племінной історії. Достоменніст вродженого гев человека – його місце в абсолютній схемі річы – не піддає ся вантпливости, бо підтримуючы ю міфы сут так реальны, як скалы і млакы, котры можна взріти і дітхнути. В краєвиді видит він записану дивну історію жытя і чынів несмертних істот, якых сам є наступцьом і яким оддає чест. Цілый краєвид є його генеалогічным деревом²⁰.

Сучасне соспільство ма своїх номадів – медже інчыма волоцюгів, сезонowych робітників і моряків гандльowych шыфів. Якы сут консеквенції жытя без корени? Ци цне ся ім за сталым місцьом, а кед так, як выражат ся тотя туга? Вандрівны робітныкы зо своїма родинами достосовуют ся до номадичного стілю жытя з конечности, а не выбору. Натоміст морякы выберають море і безперестанну подорож. Трафлят ся, же затігають ся до гандльовой флоты як парунадцетлітні хлопчыска або молоды мужчыны. Шыф стає ся їх хыжом, морякы родином, але і так мріють они о сталым місци, што было бы котвом для їх уявы, де могли бы вертати з моря. В непублікуваній дипломній праці Роберт Девіс писал о моряках, котрых знал особисто:

Мріють о сталій кватері деси над морьом, о місци, де могли бы лишыти свій куфер, кед бы го мали, о місци, з котрым могли бы вязати думкы, без огляду

¹⁸ W. E. H. Stanner, *Aboriginal territorial organization: estate, range, domain and regime*, «Oceania», т. 36, ч. 1, 1965, с. 1-26.

¹⁹ T. G. H. Strehlow, *Aranda Traditions*, Melbourne 1947, с. 51.

²⁰ Там же, с. 30-31; пор. тіж: Amos Rapoport, *Australian aborigines and the definition of place*, в: W. J. Mitchell (ред.), *Environmental Design and Research Association*, «Proceedings of the 3rd Conference at Los Angeles», 1972, с. 3-3-1 до 3-3-14.

на того, де ся в окрисленій ситуації находят, і уявляти собі, як уставлены сут там меблі і што роблят о ріжних порах дня спілмешканці того місця, місця, до котрого могли бы выслати картку або привезти памятку з подорожы, місця, до котрого могли бы все вернути з певністю, же будут гын мило витаны²¹.

Привязаня до родинных сторін є властиве вшыткым людям. Його сила є ріжна в ріжних культурах і в ріжних історичных періодах. Чым веце повязань, тым сильнійшы емоції. В старожытности так місто, як і сельска околиця могли быти святы; місто з причыны своїх святынь, локальных богів і геросів, а околиця – завдякы духам натуры. Люде мешкают в місті і творят емоційны повязаня інчого рода, не мешкают бо в святих горах, озерах ци ґаях. Сентимент в однесію до натуры замешканой выключні през духы є слабшый. Люде можут еднак дійти до великого привязаня до натуральных примет краєвиду, бо лучыт іх з ним нееден елемент. Возме, наприклад, гору Реані, што возносит ся над островом Тікопія на полудньовым Пацифіку. Вершына тота є для плаваючых медже островами особливо важным пунктом што найменше з трьох причын. Дозвалят він океанічным вандрівникам окрислити одлегліст од землі і провирити, ци находят ся на властивым курсі; то є практычна причына. По друге – є предметом почуть: оддаляючий ся вандрівник з жалюм тратит з очи зникаючу за фалями океану вершыну і з радістю витат ей перше появліня ся понад фалями, коли вертат. По третє – є то святе місце: «то гев найперше пристають богове, сходячы»²².

Рідна земля ма свої характерны пункты, якыма можут быти барз видочны і вшыткым зрозумілы елементы, такы як памятникы і храмы, як поля битвы ци цмунтір. Тоты видочны знакы збільшають в людях почутя достоменности, будят свідоміст і лояльніст в однесію до місця. Але сильне привязаня до родинной землі може зродити ся незалежні од вшеляких узнаных понять святости: може возникнуть без участы памяты героічных борб, выгранных ци програнных і без почутя страху ци перевагы в однесію до інчых люди. Глубоке привязаня, хоц несвідоме, може явити ся просто, разом з почутюм безпеки і заспокаяня біологічных

²¹ Robert Davis, *Some Men of the Merchant Marine*, непублікувана магістерска праця, Faculty of Political Science, Columbia University Press 1907, цит. за: Margaret M. Wood, *Paths of Loneliness*. New York 1953, с. 156.

²² Raymond Firth, *We, the Tikopia*, London 1957, с. 27-28.

потреб, з памятю запахів і звуків, соспільных діянь і домашніх приємности, што з часом ся громадыт. Выразити того рода тихе привязаня є барз тяжко. Не здає ся до той цілі відповідня ани реторика Ізократа, ани пафосова проза німецкого *Volkskalender*. Є то тепле, позитывне почутя, котре найлегше мож описати як брак цікавості зовнішнього світа і брак охоты на одміну окружыня. Для ілюстрації того глибокого, вільного од драматычных елементів привязаня до місця присмотрме ся припадкам трьох чловечых груп якы жыют в середовисках скрайні географічні і культурово ріжных: примітивных Тасадаїв з пущ Мінданао на Филипинах, давных Кытайців (так як представлят їх поставу таоістычний, клясичный текст) і сучасной американьской фармерской родины з північно-західного стану Іллінойс.

Зовнішній світ одкрыл Тасадаїв в 1971 році. Фурт невельо о них знатя. Здає ся, же през цілы генерации жыли цілком одсепаруваны од інчых чловечых груп, навет од племен, што замекшуют тот сам тропікальний ліс Мінданао. Материяльна і умыслова культура Тасадаїв належыт до найбарже простых на світі. Сут зберачами пожывы; їх ловецкы знаня сут ледво основны. Здає ся, же не мают розвиненых рытуалів, церемоній, якого-небуд усистематызуваного світоогляду. Не сут тіж взагалі цікавы світа окрем свойого найблизшого окружыня. В їх языку неє слів на окрисліня моря ци озера, хоц море Целебес і озеро Себу сут од них одлеглы о неціле 40 миль²³.

– Чом сте не опустили ліса?

– Не можеме одыйти од нашого місця.

– Чом?

– Любиме быти в нашым лісі. Подабат нам ся гев. То є спокійне місце до спаня. Є тепло, неголосно²⁴.

В Кытаю ідеал простого і оселеного жытя є окрислений в клясичным таоістычным тексті *Тао Те Хінг*. Єден з фрагментів звучыт: «Майме малу державу з невельома мешканцями [...], най люде вернут до хоснуваня мотузів з узлами для записок. Най їх пожыва буде солодка, облечыня прекрасне, хыжы выгідны, сельскы занятя милы. Най сусідня країна буде так

²³ John Nance, *The Gentle Tasaday*, New York 1975, с. 21-22.

²⁴ Там же, с. 57.

близко, жебы мож было слухати кукуриканя когутів і гавканя псів. Але най люде старіют ся і вмирают, не будучы николи в країні сусідів»²⁵.

Остатній примір походить з серця Америки. Шість поколінь фермерської родини Гаммерів жыло і вмерало в Округу Девіс на північному заході Іллінойс. Тых люди не скварили богацтва і чудеса зовнішнього світа. Представник родини Гаммерів, чловек в середніх роках, повіл:

Мій отец николи далеко не подорожувал, адже і я не мушу. Маме вельо родів розрывок гев, на нашій власній фермі. Маме прекрасный потік до іманя рыб, маме полюваня. Можу полювати на елені, вовірки, кролики – на што лем захоче ся полювати. Мам того гев на фермі. Не мушу подорожувати²⁶.

Молоды, Білл і Дороті Гаммер, вінчали ся в 1961 році, поїхали до Каліфорнії на медовый місяц і барз скоро вернули, бо як повіла Дороті, «То таке неральне, выїхати»²⁷. Лояльности в однесіню до корінной землі вчыт ся гев в дітиньстві. В 1972 році звідано девятлітнього Джіма Гаммера, чого навчыла го матір. Джім одповіл:

Чого навчыла мя мама? По перше, навчыла мя, як косити траву. Вказала мі, як вязати черевікы [...]. Прібує мя навчыти, як уцтиві жыти. Як декотрым людам не веде ся в жытю, бо не годны сісти в єдным місци і остати в ним на долгше: пожыют, наприклад, кус в Іллінойс і переносят ся до Каліфорнії. я люблю Іллінойс, то є просто мій родинный штат²⁸.

²⁵ Tao Te Ching, поз. 80; цит. за: Fung Yu-lan, *A Short History of Chinese Philosophy*, New York 1948, с. 20.

²⁶ Archie Lieberman, *Farm Boy*, New York 1974, с. 36.

²⁷ Там же, с. 130.

²⁸ Там же, с. 293.